

Cilt XXVIII

1998

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Dergisi

Kurucu :
A. Caferoğlu

İSTANBUL
İ. Ü. Film Merkezi
1998

ÖZBEK EDEBİYATINDA FUZULÎ TESİRLERİ

Selahittin TOLKUN

Türk Dünyasında bazı şahsiyetler vardır ki, onları belli bir kol veya sahanın mensubu saymak pek kolay, hatta pek doğru olmaz. Nevâî, Fuzûlî, Nesîmî, Ahmet Yesevî, Köroğlu, Dede Korkut, İsmail Gaspıralı bunlardan bazılarıdır. Bu yazıda Türk Dünyasının birleştirici şahsiyetlerden birisi olan Fuzûlî'nin Özbek-Türk şiiri üzerindeki tesiri işlenmeye çalışılacaktır. Çağatay edebiyatının tabîî bir devamı olması hasebiyle Özbek-Türk edebiyatı ele alınırken Çağatay şiirinin son devreleri de burada zikredilecektir.

Fuzûlî'nin Özbek edebiyatındaki tesirlerini ifade etmek için en güzel örnek, 1968 yılında Taşkent'te basılmış olan iki ciltlik *Fuzuliy* adlı kitabının girişini hazırlayan edebiyatçı Prof. Dr. Halid Rasul'un sözleridir. Özbek edebiyatında Fuzûlî'nin, Hakanî, Nizamî, Nesimî gibi diğer Azerbaycan şairleri kadar tesirli olduğunu belirterek H. Rasul şöyle der :

“Onun eserleri istinsah edilerek, çoğaltılarak el yazması hâlinde elden ele geçerek geldi ve 400 yıl boyunca yetişen hemen bütün Özbek şairlerinin üstadı ve en yakın yoldaşı oldu. Fuzûlî'nin şiirleri asırlar boyunca Özbek halkı tarafından sevilerek okunmakta ve bestelenerek söylenmektedir. Özbek halkı büyük ateşli şair Fuzûlî'yi kendi şairlerinden biri gibi kabul ederek ona hürmet eder.”

H. Resul'un 1958 yılında Taşkent'te *Muhammed Fuzulî Eserleri* adlı kitabı da yayınlamıştır. Yazar bu ilk kitabından, Fuzûlî'nin 1569/72 yılında istinsah edilen divanının foto nüshasından, taş baskı olarak 1891 yılında Taşkent'te yayınlanan *Divan-i Fuzulî ve Leyli Mecnun* adlı kitaptan istifade ederek yukarıda belirtilen iki ciltlik *Fuzuliy* kitabını hazırlamıştır. H. Resul'un kitabı hakkında bilgi verirken yazdığı şu satırlar mühimdir¹ :

“Biz Fuzûlî'nin eserlerini neşre hazırlarken geçmiş asırlardaki Özbek naşirlerimizin Fuzûlî'nin eserlerini geniş okuyucu kitlesi arasında yaymak gibi hayırlı işte kazandıkları tecrübeleri de dikkate aldık. Bu kâtip ve nâşirler de şairin asıl üslûbunu korumaya çalışmışlardır. Lâkin Azerbaycan neşrinde asıl nüs-

¹ *Fuzuliy* (haz. Halid Rasul), c. 1, Taşkent 1968, s.

hadaki bazı sözler günümüz Azerbaycan edebî Türkçesine uyarlanarak neşredilirken, biz kendi halince veya kendi dilimizde olduğu gibi aldık ve böyle yazdık. Zaten en muteber kabul edilen 1569/72 yılında istinsah olunan el yazmasının Bakû nüshasındaki bazı sözler Özbek şivesinin telaffuzuna yakın olduğu, lakin Azerbaycan neşrinde ise Azerbaycan şivesine uygunlaştırıldığı için biz aslında nasıl ise öylece aldık. Mesela; daş-taş, dut-tut, oh-ok, çih-çık, sahlamak-saklamak, eteyin-etegin, yahdım-yakdım, durpak-turpak, mene-menge, sene-senge gibi. Burada gözetilen maksat Fuzûlî'nin eserleri ana babalarımız tarafından nasıl okunup dinlenegeldiyse o ananeyi korumaktan ibaret oldu.”

H. Rasul, Sovyet devrindeki Fuzûlî ile ilgili neşriyat hakkında da şunları söyler:

“Fuzûlî'nin eserleri Sovyet devrinde küçük kitap halinde bugünkü krill alfabesiyle Özbek okuyucuları için neşredildi. Lakin şairin bu iki ciltlik eserlerinin toplamı bedîî eserlere iştियakı kuvvetli olan ve Fuzûlî'nin eserlerini seven okuyucular için güzel bir hediye olması ümidindeyiz.”

H. Rasul'un son olarak Fuzûlî'nin tesiri hakkında söylediği sözler şunlardır :

“Söz hazinesinin cevherlerini yeni şekilde, mürekkep bedîî sahnelerde kullanabilen, kendi mevkiinde süsleyen şair, Fuzûlî şairlerinde kendisine has mektep yarattı. Yakın Şark, Orta Asya halkları, bu cümleden Özbek edebiyatının meşhur simaları onun mektebinde talim gördüler. XVI.-XVII asırlarda yaşayıp eser veren Ahsenî, Vefaî, XVIII asırda Revnak, Nişâtî, Kiranî, Munis, XIX-XX. asırlarda Ğâzî, Hâzık, Âgehî, Kâmil, Kâmyâb, Racî, Nâdire, Han, Mukîmî, Furkat, Zavkî, Evez gibi şairler Fuzûlî'nin eserlerini mükemmelce öğrenerek ona tahmisler yazdılar. Fuzûlî'nin eserlerinin Taşkent'te bir kaç defa taş baskı neşrinin olması Özbek halkının Fuzûlî'nin eserlerine olan derin hürmetini ve onun gazelleri ile "Leylî ve Mecnun" destanını severek okuduğunu gösterir.”

Burada yukarıda söylenen sözlerin doğruluğunu göstermek için geçmiş ve günümüz şairleri üzerinde Fuzûlî'nin tesirlerini gösteren örnekler verilecektir. Bu örneklerin kimisi geçmiş, kimisi de günümüz şairlerinden olacaktır. Ayrıca son olarak Fuzûlî'nin bestelenmiş bir gazeli verilecektir. Bu arada aşağıda verilecek Özbek Türkçesindeki metinlerde kalın g için ğ ; kalın k için q ; kalın h için x ; nazal n için ñ ; kapalı e için é kullanılmıştır. Bunların dışında özel transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Ayrıca metinlerdeki Arapça ve Farsça kelimeler - Fuzûlî'nin bazı metinleri de - Özbek Türkçesinde nasıl kullanılıyorsa o şekilde verilmiştir.

Fuzûlî'nin tesirine ilk örneklerden birisi Babarahim Meşreb'dir² (1640-1711). Meşreb, Özbek Türkleri arasında çok sevilen bir şairdir. Şiirleri gerek klasik müzik ve gerekse de halk müziği tarzında bestelenerek okunmaktadır. Hayatı menkıbelerle örülü halde halk arasında anlatılan Meşreb'deki Fuzûlî tesiri için aşağıdaki şiirini okumadan evvel Fuzûlî'nin aşağıdaki muhammesine bir göz atalım ve ardından hem Meşreb ve hem de daha sonra verilen Nadire'nin muhammelerini inceleyelim :

Fuzûlî :

Vay yüz min vay kim dildârdan ayrılmışam
Fitne-çeşm ü sâhir-i hunhârdan ayrılmışam
Bülbül-i şûrîdeyem gülzârdan ayrılmışam
Kimse bilmez kim ne nisbet yârdan ayrılmışam
Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Kaddi Tûbî lâ'li firdevsün şarâb-i kevseri
Hulk u hûyı çün melek sûretde emsâli perî
Burc-ı eflâkün sa'âdetlü şerefli ahteri
Hüsn ara mecmû' hubların serâser serveri
Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Dôstlar men nâle vü feryâd kılsam ayb imes
Çerh-i bed-mihrün elinden dâd kılsam ayb imes
Gam diyârın dil-ârâ âbâd kılsam ayb imes
Bu binâ birlen cihânda ad kılsam ayb imes
Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

İştîyâk-ı şevkden cân ü dilüm âlûdedir
Şâm-ı gam ferzâne-i bahtum menüm uyhudadur
Ağlamakdan çeşm cism-i derdnâküm sudadur

² Mahmut Fidancı, *Şâh Meşreb Menâkıb-nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, XLI + 509 s., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, 1994;

Meşreb, *Dévan*, (haz. : Vahab Rahmanov, Kâmilcan İsrailov), Taşkent 1980, 352 s. ;

Abdureşid Abdugafurov, *Meşreb Şe'riyetiden*, Taşkent 1979, s. 3 -6.

Sanma ey hemdem ki feryâdum menüm bîhûdedür
Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Düşmüşem gamhâne-i hicrâna zâr ü derdnâk
Nâhun-i hasret bilen edüp girîbânumnı çâk
Günde yüz kez hecr tîğiylene olurdu men helâk
Gerdiş-i devvâr cevrenden men-i dil-haste-nâk
Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Vasl umup cevri ü cefâsını çekerken cân henûz
Mihir umup şevkinde yanarken dil-i sûzân henûz
Cism-i gamnâkümde var iken gam-i hicrân henûz
Yetmedin pâyâne âh ü nâle vü efgân henûz
Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Mülk-i vaslı dilberün gönlümde ma'mûr olmadın
Aşk câmından dil ü cân mest ü mahmûr olmadın
Derd-i bîdermân-ı hecrinde tenüm dûr olmadın
Hem Fuzûlî aşk u âşıklığı meşhûr olmadın
Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam ³

Şimdi önce Meşreb'e sonra Nâdire'ye bakalım.

Meşreb :

Éy müsülmânlar nétey, mén yârdın ayrılmışam.
Fitne çeşm u şôh-i xuş reftârdın ayrılmışam
Bülbül-i şôridemen, gülzârdın ayrılmışam
Qaşları yâ közleri xunxârdın ayrılmışam
Bir peri tal'at, şekergüftârdın ayrılmışam

³ "Fuzûlî" maddesi, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken yayımları, c. 3. İstanbul 1986, s.348.

Ul bahâr-i hüsndin âxır cudâ boldım, nétey?
 Ğam bile méhnet qolıda mübtelâ boldım nétey?
 Vasl şâhidin cudâ bolğaç gedâ boldım nétey?
 Derd-i furqatge giriftâr-i belâ boldım nétey?
 Bir peri tal'at, şekergüftârdın ayrılmışam

Her peri bolğan bile andağ şekergüftâr émes,
 Xande eyleb gül mesallik, serv-i xuşreftâr émes,
 Lebleridin cân bağışlab, közleri xunxâr émes,
 Kéçe-kündüz bu dilimge ğamdın özge kâr émes,
 Bir peri tal'at, şekergüftârdın ayrılmışam

Gül xazân boldı-yu bülbülge gülistân qaydadur?
 Bu köñül taxtığa olturmaqqa sultân qaydadur?
 Mah tal'at boldı ğâyıb, nûr-i imân qaydadur?
 Haqnı bâtıldın ayırmaqqa suhendân qaydadur?
 Bir peri tal'at, şekergüftârdın ayrılmışam

Bâğ-ı âlem gülleri ul hüsniğa şeydâ érür,
 Kéçeni kündüz qılurğa gevher-i yektâ érür,
 Şôh u tennâz, cehân içre aceb bernâ érür,
 Furqatıda zâr yığlab, közlerim deryâ érür,
 Bir peri tal'at, şekergüftârdın ayrılmışam

Sayd-ı dâmiñğa salıb kettiñ né déb, éy şâhbâz?
 Mén séni qaydın taparmen izlesem, éy servinâz?
 Serv-i xuşreftâr érdiñ, farq élige dilnevâz,
 Mahv étibsen Meşreb-i dévâneni, éy beniyâz,
 Bir peri tal'at, şekergüftârdın ayrılmışam⁴

⁴ Babarahim Meşreb, *Mehribanım Kaydasen*, (haz. Celaliddin Yusupov), Taşkent 1990, s. 294.

İkinci örnek Nâdire Begim'e (1792-1842) aittir. Nâdire hakkında, şairenin seçme şiirlerinden oluşan küçük bir kitapçık hazırlayan Mahbube Qadirova, Nâdire'ye tesir eden şairleri sayarken şöyle demektedir :

“Nâdire; Hâfız, Lutfî, Ali Şîr Nevâî Fuzûlî, Bîdil gibi Şark edebiyatının ulu simalarından etkilenerak kadın kalbinin ince duygularını aksettirmede oldukça faydalandı.”⁵

Nadire :

Ah, bir serv u sîx-i refâtardın ayrılmışam,
Közleri bâdâm gülruhsârdın ayrılmışam,
Xasta cân u nâtevânmen yârdın ayrılmışam,
Yâr-i hemdem, mûnis u gamxârdın ayrılmışam,
Bolmuşam bé-xânumân tâ yârdın ayrılmışam.

Hecr vâdisiğa saldı gerdiş-i devrân ménî,
Âteş-i furqatda âxır ortadı hicrân ménî
Xalq ara efsâne qıldı nâle u efgân ménî,
Hecr derdiğa giriftâr eyledi cânân ménî,
Ul gülendâm u peri-ruhsârdın ayrılmışam.

Yâr hecridin yaqanı pâre qılmay néyleyin,
Közlerim xunâbını seyyâre qılmay néyleyin,
Yâdını derd-i dilimge çâre qılmay néyleyin,
Her taraf vaslın tileb nezzâre qılmay néyleyin,
Vâlêmen âyinedék diydârdın ayrılmışam.

Éy xûş ul künler ki ul gülçehre birle yâr édim,
Kéçe-kündüz devlet-i vasl ile berxordâr édim,
Nuqta-i méhr u vefâda mahrem-i esrâr édim,
Kam'yâb-ı şerbeti ul la'l-i şekkerbâr édim,
Qan yutarmen la'l-i şekkerbârdın ayrılmışam.

⁵ Mahbuba Qadirova, *Nadire Şe'riyetiden*, Taşkent 1980, s. 3 - 6.

Yâr kétti émdi hicrân mâcerâsıdur maña
 Vaslığa şükr étmedim furqat belâsıdur maña
 Yâdgâr ul mûnis-i cânım muddeâsıdur maña
 Kéçe-yu kündüz visâl-i muddeâsıdur maña
 Yâr-i gamxâr u nék u kirdârdın ayrılmışam.

Déb édi bağırını hicrân tiği birle tilmeyin
 Ahd étib érdi ki séndin bir nefes ayrılmayın,
 Tâ tirikdürmen cudâlığ mâcerâsın qılmayın,
 Yâr kétti Nâdire, hasretde qaldım bilmeyin,
 Ahdi yalğan dilber-i ayyârdın ayrılmışam.⁶

Aşağıda verilen diğer bir örnek de Fuzûlî'nin şiirlerinin Meşreb üzerindeki büyük tesirini göstermektedir.

Fuzûlî :

Benim tek hiç kim zâr ü perişân olmasın yâ Rab
 Esîr-i derd-i aşk u dâğ-ı hicrân olmasın yâ Rab⁷

Meşreb :

Méniñdek intizâr u yolda hayrân bolmasun héç kim,
 Kökergende qurub yér birle yeksân bolmasun héç kim,
 Misâl-i andelîb-i bé-gülistân bolmasun héç kim,
 Bu bé-késlikde méndék xâneveyrân bolmasun héç kim,
 Közidin xûn töküb, bağı tola qan bolmasun héç kim.⁸

Son devir klasik Özbek (Çağatay) Türk şiirinin önde gelen kadın şairlerinden Uveysî'de (doğ. 1779 / öl. 1845) de Fuzuli'nin büyük tesirleri görülmektedir. Şair Fuzuli'nin hem şiirlerine nazire hem de gazellerine tahmisler yazmıştır.

⁶ a. g. e. s.82 - 83.

⁷ *Fuzûlî Divanı*, Ankara 1980, s. 145.

⁸: Babarrahim Meşreb, a. g. e., s. 300-301.

Üstelik bu şiirlerinde Batı Türkçesinin tesirleri açıkça görülmektedir. Aşağıda bir nazire ve bir de tahmisi verilmiştir.

Fuzuli'ye naziresi :

Yâr, men' étme béni Mecnûn kérekmez mi saña?
Al eşkim, xırqa-i gülgûn kérekmez mi saña?

Xudnemâlığdan veger nâmus éderseñ hâlîme,
Bizni xalq édgen oşal béçün kérekmez mi saña?

Saçma hasrét tuxmını, éy Mecnûn-i sahrânişin,
Şehr resvâsı éseñ hâmûn kérekmez mi saña?

İsteseñ yâr ile özlük, zâhidâ, köb yığlağıl,
Özlügüñ ğarq édmege Ceyxun kérekmez mi saña?

Salma bir nâmerd köñline muhabbet neş'esin,
Veh ki haq esrârına meknûn kérekmez mi saña?

Xûn-i nâhaq qıldı ul köz, éy cehângir-i zamân,
İzlegil la'l-i lebinî, xûn kérekmez mi saña?

Yâd qılğıl sên duâ vaqtıda, Veysiy-i hazin,
İltifât-ı quvvet -i mahzûn kérekmez mi saña?⁹

Fuzuli'nin gazelinin tahmisi :

İsteseñ işq étme, éy dil sabr u sâmândın tama'
Al bu pendim, qılmağıl zinhâr cânândın tama'

⁹ Uveysiy, *Köngil Güzârı*, (haz. İmamiddin Qasimov, Amanilla Velixanov), Taşkent 1983, s.156.

Cândın ummidiñ ér olsa, eyle hicrândın tama'
 Yâr vaslın isteban kéçmek kérek tendin tama'
 Her kişi vasl-i yâr étse, kéçsin andın tama'

Evvelâ işq u muhabbetdin melâmetdur köñül,
 Âxiri hicrân qılıç içre şehâdetdur köñül,
 Yanmağıl cânân xayâlidin zelâletdur köñül,
 Ârzu-yi vasl-i cânân câna âfetdur köñül,
 Yâ taâluq cândın üz, yâ vasl-ı cânândın tama'

Reşq tığile tökibdür qanım ul ebr-i hilâl.
 Ul sebep yétti umidimniñ kemâlına zevâl,
 Vaslının men' étsem öz rahm étgüçi bolma melâl.
 Çün baña bir derde yoq tâb-ı temâşâ-i cemâl
 Bén kim u vasl istemek xurşid-i tâbândın tama'

Eylerem her kün ceres yañlığ sadâi hecride,
 Her belâi kélse bolmasdur rizâi hecride,
 Âşiq uldur kim temennâ-i belâi hecride,
 Bul heves bolma mubessirdur revâi hecride,
 Yoxsa çoxdur méhr éden ul meh-i tâbândın tama'

Méhr âraz meh-cebîn kim âşinâdur, neyleyem,
 Qayda bir düğânenge cânfizâdur, neyleyem,
 Tâlé'im idbâre-i ser-tâ-pâ belâdur neyleyem,
 Rişte-i tûl-i emel dâm-ı belâdur neyleyem,
 Üzmek olmaz ul sarı zülf-i perişândın tama'

Xattın aqşın levh-i dil şîrâze eylerde né ayb,
 Él meniñdin derd u söz endâze eylerde né ayb,
 Hecriñ öltürmekligin âvâze eylerde né ayb,
 Ârâziñ körmek hayâtım tâze eylerde né ayb,
 Ger gedâ vechi maâşım qılsa sultândın tama'

Cândın ötti germi qâbil boldı himmetdin étek,
 Baqma oñ u solğa bend étgil belâ-i merdümek,
 Yâr nutqın vasf étib qıl sözni Veysiy bâ-nemek,
 İster érseñ hasreti xırmâna her dem çékmemek,
 Ey Fuzuliy, dehrdin ummîd, xırmândın tama'.¹⁰

Yine 19. asırda yaşamış olan kadın şairlerden Dilşad Atın'ın (d. 1800 / 1801 - ö. 1905 / 1906) Fuzuli'nin tesiriyle Batı Türkçesine yakın bir dille kaleme aldığı bir gazeli :

Nizâmiy-u Fuzûliyni eseri çox.
 Eserleri çoxlığın eseri çox.

Ğazellerin peyrevide baş döndürüb
 Bu taxları veznin anın semeri çox.

Edeb encümeninde şâh olduğudur
 Fergânenin Xoqândına seferi çox.

Kördim anın ikavı hem berceste zât
 Miyânında el baylağan kemeri çox.

Ârâzıdın nûr-i edeb berk urduğı
 Zerreleri şo'lesinin şereri çox.

Dilşâd eger ménimniki, kim oqusa,
 Öz asri(niñ) bâreside xaberi çox.¹¹

¹⁰ Mahbuba Qadırova, *Uveysi Şe'riyatıdan*, Taşkent 1980, s.108 - 109.

¹¹ Zebinisa, Dilşad, *Anber Atın* (üç ayrı şaire), (haz. : Mahbuba Qadırova, Fatıma Huseynova), Taşkent 1981, s.23.

Zeki Velidî Togan'ın yazdığına göre¹² 1925 senesinde vefat eden Özbek şairi Seyyid Ahmed Vasfî Azerî Türk şivesiyle de yazmış, eskilerden Fuzûlî'yi ve yenilerden Sâbir'i muvaffakiyetle taklit etmiştir.

Habibî mahlaslı modern Özbek şairinin 1960 yılında Fuzûlî'ye yazdığı tahmisi :

Köñlim algan bir gözelleriñ güzel cânânıdur
 Qalbi pâk işq ehliniñ vicdânı, belkim cânıdur
 Pertev-efşânlıkda xûn evcim mâh-i tâbânıdur
 Ul periveş kim melâhat mülkiniñ sultânıdur
 Hükmi anıñ hükmidur, fermân anıñ fermânıdur.

Âdem ehligi ağırdan hem ağır sevdâ-i işq
 Bara bara artadur, kem bolmayın gâvgâ-i işq
 Alğay öz girdâbıge aylantırıp deryâ-i işq
 Sürdi Mecnûn nevbetin, émdi bémem resvâ-i işq
 Toğrı dérler her zamân bir âşiqiñ devrânıdur.

Nâzenînler serveri, nâzik edâ-yu gülbeden,
 Lâberâne kirse ârâyiş tapar bâğ u çemen,
 Bolsa berdâşımge miñ tahsin dér érđi kôhken,
 Lahza lahza köñlim otıdan şererlerdir çıxan,
 Qatre qatre köz döken sanmañ sirişkim qanıdur.

Ey méniñ hâlimden âgâhlar qaşımđan kétmeñiz,
 Yaqmağay nâzik mizâcımge elem, incitmeñiz.
 Kim dégey işq ehliniñ dâdıge bir yol yétmeñiz.
 Çâklar kösimge tığ-i işqdan ayb etmeñiz.
 Kim cünûn gülzârınıñ bunlar gül-i xandânıdur.

¹² Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s.504.

Dilberin mehri siñib kêtgen ezelden qanıña,
 Kêlseler tañ yoq, Habibiy, luft eyleb yanıña
 Her nefes bu lutfi dermân baxş éter fermâniña
 Ey Fuzuliy ola kim rahm ede yâr efgânına
 Ağlağıl zâr ança kim zâr ağlamak imkânıdır.¹³

Modern Özbek şiirinin zirvedeki şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Erkin Vahid'de de Fuzulî'nin tesiri görülmektedir. Erkin Vahid bu durumu şöyle ifade etmektedir¹⁴ :

“Biz Nevâî ve Babür, Fuzûlî ve Âgehî, Meşreb ve Mukimî, Nâdire ve Furkat benzeri geçmiş şairlerimizin eserlerini severiz, öğreniriz. Çünkü onların edebî mirası bizi güzelliğe çağırır. Anayurdunu ve halkını evlat sevgisi ile sevmeyi, ruhî temizliği vefa ve sadâkati öğretir.”

Erkin Vahid hatta bu kitabında Fuzulî için hususi bir başlık açar “*Hemdertlikni Küylegen Gazel (Dertdaşlığı Terennüm Eden Gazel)*”. Bu başlık altında şunları yazar :

“Kardeş Azerbaycan halkının ateşnefesli evladı Muhammed Fuzûlî Türkî gazel üslûbunu kemâlet zirvesine yükselten büyük simalardan biri sayılır. Onun gazelleri akıcılığı ve muzikallığı, hareketliliği ve güzel teşbihlerle zenginliğiyle gönülleri bağlar. Fuzûlî, Özbek halkı için de muhterem ve değerlidir. Bizim atalarımız Fuzûlî'nin beyitlerini ilk okuldan itibaren ezberleyerek gönüllerine yerleştirmişlerdir. Geçmişte Leylâ ve Mecnûn'un ateşli muhabbetine hayran olan nice şair Fuzûlî'nin âhenginde Azerî şivesinde gazeller yazmışlardır. Özbek halkı bu gün dahi Fuzûlî'yi gönülden sever, onun hararetli mısralarını besteleyerek okur. Hangi Özbek şu satırları bilmez :

Gül gençeliğinde xâr ilendir,
 Açılsa bir özge yâr ilendir.
 Aslında çéker tiken azâbını,
 Faslında hekim alur gülâbın.

¹³ *Habibiy Divanı*, Taşkent 1980, s. 373 - 74.

¹⁴ E. Vahid, *Iztrab*, Taşkent 1992, s. 230 ve 276 - 277.

Veya :

Nâledendür ney kibi âvâze-i işqım belend
Nâle terkin qılmazam neydek kesilsem bend-bend.

Veyahut :

Ezel kâtipleri uşşâq baxtın qare yazmışlar
Bu mazmûn ile xat ul sahfa-i ruhsâre yazmışlar.”

Erkin Vahid devamında şunları söyler :

“Fuzûlî radyo dalgaları vasıtasıyla her gün evlerimizin misafiridir. Şairin sesi asırları aşarak kalplerimizde akis bulur.

Şifâ-i vasl qadrin hecr ile bémâr olandan sor,
Zülâl-i zevq şevqın teşne-i diydâr olandan sor.

Şairin işte bu nefis beyit ile başlayan gazeli halkımız arasında bilhassa meşhurdur. Kâmil sanatkâr hafızlarımız¹⁵ bu gazeli besteleyerek okumuşlardır.”

Erkin Vahit kitabının bir yerinde Fuzûlîhanlıktan¹⁶ bahsetmektedir ve bununla ilgili bir hatırasını nakletmektedir :

“Yugoslavya’da Struga şehrindeki şiir günlerinde ilginç bir olay oldu. Ankaralı bir Türk¹⁷ şair ile tanıştık. Çok milliyetçi delikanlı imiş. Türk diliyle ortaya konan bütün edebiyatın Osmanlı Türklerine ait olduğu şeklindeki kanaatini saklamadı. Bilhassa Fuzûlî’yi pek severmiş. “Niye Fuzûlî Azerbaycan’ın ki, o aslında Osmanlı Türkçesiyle yazmıştır” şeklinde konuştu. Baktım bu fikirden onu vaz geçirmenin çaresi yok. Fuzûlî’den beyitler okumaya başladım. O devam ettirdi. Sonra o başka beyti okudu, ben gazeli devam ettirdim. O gün geç vakitlere kadar Fuzûlîhanlık yaptık. Gece yarısına doğru şu malum oldu ki, ben Fuzûlî’nin ga-

¹⁵ Hâfız : “Mugannî, usta şarkıcı”.

¹⁶ Fuzûlîhanlık : Fuzûlî’nin şiirlerini okuma.

¹⁷ Yazar burada Türkiye Türkünü kastediyor.

zellerini daha çok ezberlemişim. Biraz övüneyim, Türk şairinden Fuzûlî'yi kazandım. O iki elini kaldırıp : "Erkin, Fuzûlî senindir! Fuzûlî senin!" dedi."

Son olarak da Erkin Vahid'in Fuzulî'nin bir gazeline yazdığı tahmis :

Olmasam zâr añ, terk-i âh u zâr étmes midim,
Iřq kârıden kéçib bir özge kâr étmes midim,
Ger cünûn yâr olmasa hâlimden âr étmes midim,
"Aql yâr olsaydı terk-i işq-ı yâr étmes midim,
İhtiyâr olsaydı râhat ihtiyar étmes midim."

Cevr âyinini bir dem körmakka olsaydı sabr,
Gayrını şâd, dostnı pür-gam körmakka olsaydı sabr,
Çeşm-i dilde bir deme nem körmakka olsaydı sabr,
"Yâr ile agyârın hemdem körmakka olsaydı sabr,
Terk-i gurbet eyleyüb azm-i diyar étmes midim".

Ul rûh-ı beyzâlığın sevdâlığimden qıl kıyas,
Ul dil-i hârâlığın şeydâlığimden qıl kıyas,
Zühd ehli tavqın muga âšnâlığimden qıl kıyas,
"Vâizin küfrin bënim resvâlığimden qıl kıyas,
Anda sıdğ olsaydı ben taqvâ řiâr étmes midim."

Yoq aceb kim, derdlerdin özge derdim bardur,
Bir devâsı ölmek añ, bir devâsı yârdur,
Déme cerrâh neřteri bu, yâr urgen hârdur,
"Derdimi âlemde pinhân tutduğım nâçârdur,
Ograsaydım bir tabîbe âřkâr étmes midim."

Ezdi hicrân u melâmet, cevru u kâhiř köñlimi,
Avlamlas dünyâ iřige zerre hâhiř köñlimi,
Né qılay, Érkin, ikki ot içre qalmış köñlimi,
"Ey Fuzûlî, dâğ-ı hicrân ile yanmış köñlimi,
Lâleler açsaydı seyr-i lâle-zâr étmes midim."¹⁸

Yaşayan Özbek şairlerinden bir ara Özbekistan Yazarlar Birliđi başkanlığını da yapmış olan *Cemal Kemal*'in Fuzûlî'nin bir gazeline yazdığı tahmis (6) :

¹⁸ E. Vahid, *Seçme Şiirler*, haz. Bayram Orak, Ankara 1991, s. 166.

Sihr eylemiş tâ bir aceb nâzik-edâ méni,
Salmış, köriñ kim, ne aceb otlarga, ah méni,
Ya baxt, köyide âqıbet eyle fidâ méni
Yârab, belâ-yi işq ile qıl âşnâ méni,
Bir dem belâ-yi işqdın étme cüdâ méni

Yâ işq, xıfz u himâyetiñni ehl-i derddin,
Andaq mehr-i begâyetiñni ehl-i derddin,
Hem ul târiq-i âyetiñni ehl-i derddin,
Az eyleme inâyetiñni ehl-i derddin,
Yâ'ni ki, çox belâlara ét mübtelâ méni.

Atqıl méni âteşlere, bér böyle rahâtım,
Semenderdek otlar keçib, yanmaq sâadetim,
Şu köñil şâhidimdir, şu âlem şehâdetim,
Ölgünçe köterme aslâ belâdan irâdetim,
Mén isterem belânı, çün ister belâ méni.

Tilegimni vasl u hecr ara gurbetde qılma sust,
Talebimni qalbımnı qan ara qudretde qılma sust,
Tugyânımnı taşır-taşır, şiddetde qılma sust,
Temkinimni belâ-yı muhabbetde qılma sust,
Tâ dost ta'n étib, démeye bé-vefâ méni.

Aşır yürekde şevqını şevq-ı bahârımnıñ,
Yaygil âvâzesin yene âlemde barımnıñ,
Alıb rahmetin bu köñil, âşifte-zârımnıñ,
Gétdikçe hüsnin eyle ziyâde nigârımnıñ,
Géldikçe derdige beter ét mübtelâ méni.

Eyle köñilni şu'lemekân fikretinde kim,
Aqsın közimdın şo'le tamâm hasretinde kim.

Cânımnı tâbla andaq hicretinde kim,
 Öyle, zâif qıl tenimni furqatında kim,
 Vaslına mümkün ola yétürmek sebâ méni.

Yâ işq, bir dem senemimge yavuş, dâdım saña,
 Şefqat sal köñilge yene yétkiz köñlim aña,
 Cemâl'ni yâr vaslıge müyesser étseñ-a,
 Nahvet qılıb nasib Fuzûlîy kebi méñe,
 Yârab, muqayyed eyleme mutlâq méñe méni.¹⁹

Başka bir Özbek şairi olan Tolan Nizam'ın Fuzûlî'nin bir gazeline tahmisi:

Bu1 kemîne tirik érken muhabbet imânıdır
 Tâ ölmegey vasl u eyyâm ârzusu - armânıdır,
 Ne köribdür : bar bisâtı sevginiñ éhsânıdır
 Ul periveş kim melâhat mülkiniñ sultânıdır
 Hükm anıñ hükmidir, fermân anıñ fermânıdır

Qasdıge aldı tâbârâ bé-rahm dünyâ-yı işq
 Qâ'rıge tartdı hemişe bé-devâ belâ-yı işq
 Şul zeylge saldı, heyhât, âxırı sevdâ-yı işq
 Sürdi Mecnun nevbeti, şimdi Bénem resvâ-yı işq
 Toğrı derler, her zamân, bir âşığıñ devrânıdır.
 Tartadurmen cebrini, mén bilmeyin basdım tiken
 İşq ara munça cefâ, birar vefâdâr bar miken?
 Kün ü tün hasret çoğıda qavrılır bu cism u ten,
 Lahza lahza göñlüm odıdın şererlerdir çıqan
 Qatre-qatre yaş döken sanmañ sirişkim qanıdır

¹⁹ C. Kemal, *Umidli Dünya*, Taşkent 1988, s. 376 - 377.

Derd u külfet alsa qamrab, baş alıb siz kêtmeñiz
 El ara isteb yine şefqat, muruvvet kütmeñiz
 Men kebi xop teşne-lebsiz, dem-bedem qan yutmañız
 Çâklar köksimde tiğ-i işqdan, ayb étmeñiz.
 Kim cünûn gülzârınıñ bunlar gül-i xandânıdır

Sığmagandek Mirzâ Babur öziniñ Ancânıge
 Éndi mén sığmas bolıbmen Beşgülüm asmânıge
 Yâr hecri cevr eyler kim, Tolanbay cânıge
 Ey Fuzuliy ola kim yâr éde rahm efgânıge
 Ağlağıl zâr ança kim, zâr ağlamaq imkânıdır.²⁰

Aşağıda yine Özbek şairlerden Muhammed Latif Pertev'in (d. 1906) Fuzulî'nin bir gazeline tahmisi :

Xûşâ pervâne-i şem'-i rûhiñ cân-ı hazinimdür,
 Yarıtgan tiyre şâmım bahr-i âh-i âteşinimdür,
 Mübârek âstâneñ tuprağı durr-i seminimdür,
 Ğubâr-ı sevdâ'-i rahım, xatiñ levh-i cebinimdür,
 Sücûd-ı dergehiñ sermâye-yi dünyâ vü dînimdür.

Cünûn deştide resvâlığdın artıb şevket-i câhım,
 Şeb-i hicrân bağır qanı-la hecriñdür tarafgâhım,
 Yıraq séndin, demî sénsiz emen, éy şûx-ı dilxâhım,
 Egerçi azm-i râh étsem şevq-i vasliñ hâdi-yi râhım,
 Ve ger ârâm hem tutsam xayâliñ hemnişinimdür.

Saçıñnı zulmeti içre ârâziñ xurşîd-i raxşânım,
 Kemâliñ cânfizâ, la'liñ mey-i dârû-i dermânım,
 İrem gülzârıge yoq meylim, bahâr-ı gülşen-i cânım,

²⁰ Şark Yulduzu, , Taşkent 8/91, s. 115 - 116.

Hevâ-yi ravza-i köyiñ bahâr-i gül-şen- cânım
Nihâl-i kâmetiñ servim, üzârîñ, yâr, sümenimdür.

Beyâz-ı işqîñni bitdigimçe maqsûdım olur hâsıl,
Qolıñda terk-i cân étdigimçe maqsûdım olur hâsıl,
Köñil benddin séñe kétdigimçe maqsûdım olur hâsıl,
Yaqınımdur ki séñe yétdigimçe maqsûdım olur hâsıl,
Bihamdullah méñe séndin yene rehber yaqınımdur.

Bâsir u âşifte hâlem, mücde-i vaslıñ darîğ étme,
Esîr-i xatt-ı dâlem, mücde-i vaslıñ darîğ étme,
Giriftâr-ı cemâlem, mücde-i vaslıñ darîğ étme,
Talebkâr-ı visâlem, mücde-i vaslıñ darîğ étme,
Kim, ul mücde ferâhbaxş-i dil-i endûh-kînimdür.

Bahâr eyyâmı gül faslında işq ehli tutıb suxbet,
Heme öz yâri birlen mest-i câm bâde-i işret,
Sabâ açduqça zülfiñ qozğatur perde-i ismet,
Méñe yüz körsetür her lahza yüz miñ şâhid-i devlet,
Çü mir'ât-ı rûhiñ manzûr-ı çeşm-i pâk-bînimdür.

Sağınman özgelerdin hâl-i yâr baxtım muammâsın,
Öziñ âşufte hâl etdiñ xayâtım mülkü ârâsın,
Unutdım bâğ-ı hüsnîñ seyride gülşen tamâşâsın,
Çıqardı zevq-i vaslıñ xatırımndan ravzâ pervâzın,
Söziñ kevser, münevver meclisiñ külli berînimdür.
Hadis-i la'liñ érmiş, dürr-i menûndur maña ul söz,
Tola cân şerbeti bir câm-ı gülgûndur maña ul söz,
Fesâhatdın vefâ pîrige mazmûndur maña ul söz,
Serîr-i saltânât zevqiden efzûndur maña ul söz,
Ki lutf eyleb démişsen : bir gulâm-ı kemterinimdür.

Bolib sâyir, heves deryâları üzre süzib zevrâq,
 Cehân ra'nâların vaslında âciz qul kim oldı şeh,
 Çü Pertev qan yutıb dër yâr-i munis tapmayın mutlâq,
 Beri oldım Fuzûliy ğayrdan ul dilrebâ andaq,
 Enîsim, mûnisim, yârim, nigârım-nâzenînimdür²¹.

Yine zaman zaman başka bazı şairler de Fuzûlî'nin şiirlerinden ilham alarak şiirler yazmışlardır. Bunlardan biri de Özbekistan'ın şair ve hâfızı Dedehan Hasan'dır.

"Bu kâfirler esiri bir müsülmân olmasın yâ Rab".
 Zulmler zahmidin hâli perişân olmasın yâ Rab.

Qalıb zulmet içinde ortanıb âh-figân eyleb,
 Sanab saât ve künlerni dili qan olmasın yâ Rab.²²

Fuzûlî'nin Özbek halkınca tanınmasına dair diğeri mühim bir örnek de aşağıda verilen gazeldir. Bu gazel, daha nice gazelleri gibi Özbek klasik musîki-sinde *ufar* (Türkiye Türkçesinde *evfer*) makamında bestelenmiş olup maalesef aldığımız kaynakta bestekârının kim olduğu belli değildir. Fuzûlî'nin bu gazeli Özbek şivesindeki okunuşuyla verilecektir.

Ey köñil, yari iste, candan kéc,
 Ser-i kôyin küzet, cehânden kéc.
 Yâ tama' kes xayât zavqıdan,
 Yâ leb-i la'li dilsitândan kéc.

Mülk-i tecrîddir, ferâgat évi,
 Terk-i mâl eyle, xânumândan kéc.

²¹ *Yaşlik*, Taşkent 4/91, s.45.

²² Şairin çıkacak olan *Türkistan Feryadları* adlı şiir kitabından alınmıştır.

Lâmekân seyriniñ azimetin ét,
Bu xarâb olacaq mekândan kéc.

E'tibâr etme mülk-i dünyâya,
E'tibâr-ı ulüv-ı şândan kéc.

Ehl-i dünyânıñ olmaz âxireti,
Ger bunı ister éseñ, andan kéc,

Meskeniñ bezmgâh-ı vahdetdir,
Éy, Fuzuliy, bu hak-dandan kéc.²³

Bilindiği gibi Türk dünyasında, asrımızın başına kadar haberleşme mevcuttu. Doğu Türklüğünün büyük şairi Nevâî, Türk dünyasının kuzeyi ve güneyi; doğusu ve batısıyla her yerinde okunmaktaydı. Aynı şekilde Batı Türklüğünün başta Fuzûlî ve Nesîmî, olmak üzere büyük şairleri de doğuda tanınmaktaydı. Çağatay-Özbek şairleri bilhassa Fuzûlî'den çok etkilenmişlerdir. Batı Türkçesi şairleri, - Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın²⁴ ve yine Prof. Dr. Kemal Erarslan'ın makalelerine göre²⁵ Seydî Ali Reis, ayrıca Prof. Dr. Osman F. Sertkaya'nın seri makalelerinde²⁶ belirttiği gibi Nedim, Şeyh Gâlip, Ahmed-i Dâ'î, Karamanlı Nizâmî, Sâfi, Sultan I. Selîm, Amrî, Dukâkî-zâde Ahmed, Fuzûlî, Kâtibî, Nedîm-i Kadîm, Refîi Âmidî - ya tamamen Doğu Türkçesi veya unsurlarıyla eserler vermişlerdir. Yukarıda Fuzûlî'nin Çağatay-Özbek şairlerine yaptığı tesirleri gördük. Ayrıca bu şairler vasıtasıyla Çağatay-Özbek şiir Türkçesine yaptığı tesirleri de görmekteyiz. Batı Türkçesiyle veya unsurlarıyla karışık olarak üstadın dilince yazmak arzusunda Batı Türkçesini veya unsurlarını şiirlerinde kullanmışlardır. Bu arada bu farklı şivelerin unsurlarıyla şiir yazan Türk Dünyası şairleri ve tabii diğer mütefekkirlerinin farklı şivelerde konuş-

²³ Metniyaz Yusupov, *Xarezm Maqamları*, c. 3, Taşkent 1987, s. 208.

²⁴ Faruk Kadri Timurtaş : "Çağatayca Nedir", *Diller ve Türkçemiz*, (haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1996, s. 46 - 47.

²⁵ Kemal Erarslan : "Seydî Ali Reis'in Çağatayca Gazelleri", *TDED*, c. XVI, İstanbul 1968, s.41-54.

²⁶ Osman F Sertkaya : "Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri", *TDED*, c.XVIII, İst. 1970, s.133-138; c.XIX, İst. 1971, s.171-184; "Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri III, Uygur Harfleri İle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I", *TDED*, c. XX, İst. 1972, s.157-184; "Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri IV", *TDED*, c.XXII, İst.1977, s.169-189.

makla birlikte diğer şiveleri de anlayıp onlarla eserler verebildikleri görülmektedir. Ayrıca bugünkü Türk edebiyatları kurulurken önde gelen şahsiyetlerin, diğer Türk edebiyatlarıyla irtibatlı oldukları malumdur. Mesela Özbek ceditçilerinden Çolpan, Fıtrat, Abdullah Kâdirî ve diğerlerinin Anadolu'daki edebî faaliyetleri yakından takip ettiklerini ve tesirinde kaldıklarını biliyoruz²⁷. Keza Gaspıralı İsmail Bey'in bütün Türk Dünyasında okunan gazetesi "Tercüman" bu konuda en güzel delillerden birisidir. Türkiye'de de diğer Türk topluluklarından gelen kişilerin faaliyetleri de bu arada zikredilebilir. Zeki Velidî Togan, Reşit Rahmetî Arat, Ahmet Caferoğlu, Sadri Maksudî Arsal, Yusuf Akçura ve diğerleri Türkiye'de ilmî faaliyetlerini sürdürmüş ve Türk fikir hayatına tesir etmişlerdir.

Fuzûlî tesiriyle yazılan şiirlerde görülen Batı Türkçesi unsurlarından bazıları aşağıdaki gibidir :

Yukarıdaki Fuzûlî'nin tesiriyle eserler veren şairlerin dilinde görülen Batı Türkçesi unsurları gözden geçirilecek olursa hemen bütün şairlerin dilinde tâ Nevâî zamanından beri kullanılagelen "*bolupturmen*" yerine "*bolmuşam*" ve "*eyleydürmen / eyley-men; eylermen*" yerine "*eylerem*" şekilleri görülmektedir. Ayrıca devrinin önemli kadın şairlerinden olan Uveysî'nin dilinde "-mas" partisipi için "-maz", birinci teklik şahıs zamiri olan "men" yerine Çağatay ve bilhassa Özbek devri şairlerinde hemen hemen hiç görünmeyen "ben"; "etsen" yerine "edersen", yine "etmekke" yerine "edmege" şekilleri kullanılmıştır. Yine kadın şairlerden Dilşad Atın "köp" yerine "çoh", "aylantır-" yerine "döndür-" kullanırken, Uveysî'de "kerekmez" şekli bulunmaktadır. Özbek Türkçesinde *kerek-* fiili yoktur²⁸. Bunun için *kerek bol-* kullanılır. Bu fiil *kerek emezden* gelmiş olabilir. Ancak umumiyetle o zamanki Özbek şiirinde böyle kısaltmalar yapılmazdı. Bu Batı Türkçesindeki *gerek-* fiili olmalıdır. Ayrıca Batı Türkçesinin unsurlarından olan *-dikça / -dikçe* gerundiumuna da tesadüf etmek mümkündür. Şiir tamamen bugünkü Özbek Türkçesiyle yazılmış olsaydı *-gan sayın / -gan sarı* şekillerinin; *-digimçe* yerine de *-ganımça* şeklinin kullanılması gerekirdi. Yine önemli bir tesir pronominal *-n-*'in kullanımıdır. Bilindiği gibi diğer Türk şivelerinde ve Çağatay Edebiyatı devrinde zaman zaman kullanılan, isimlere iyelik ekinden sonra hal eki gelmesi durumunda ortaya çıkan *-n-*, Özbek Türkçesinde bu, şu, oşa gibi işaret zamirlerinin çekimi dışında hemen hemen hiç kullanılmaz. Fakat Fuzûlî'nin tesiriyle yazılan şiirlerde bu *-n-*'nin de sıklıkla kullanıldığını görüyoruz.

²⁷ Timur Kocaoğlu : "Türkistan Türk Edebiyatında Modern Hikaye ve Romanın Doğuşu", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1987, s. 145 - 154.

²⁸ bkz. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1995, s. 476.

Fuzûlî'nin tesiriyle ilgili olarak, halen Adana'da yaşayan Özbekistan'ın Hokand şehrinden olan Ölmeshan Arsim Hanım, bir defasında Fuzûlî'den bahis açıldığında, eskiden Türkistan'daki kişilerin Fuzûlî'yi okumadan eğitimlerinin tamamlanmış sayılamayacağını belirtmiştir.

Son olarak şunu söylemek istiyoruz ki Suudî Arabistan'da Arap alfabesiyle ve hem modern Özbek hem de klasik Çağatay unsurları içeren bir dille yayınlanan ve *Til Yoruğı*²⁹ adlı eserde öncelikle gurbetteki muhacir Türkistanlılar için Türkistan Türkçesini (burada kastedilen Özbekler için Özbek Türkçesidir) öğretmek amaç edilmiştir. Bu sebeple öncelikle bir takım gramer izahlarında bulunulmuş sonra da "Tügetiş Sözi" kısmının sonunda "Tügetiş sözünü uluğ üstadımız - Nevâî-ğa bérdim. İmla haqqında - sözni - Fuzûlî-ğa bériş bilen tügetemen" (Bitiriş sözünü ulu üstadımız Nevâî'ye verdim. İmla hakkındaki sözü Fuzûlî'ye vererek bitiriyorum) denilmektedir. Arkasından "Fuzûlî"³⁰ başlığıyla bir bölüm hazırlanmıştır. Burada Nevâî'nin gerek Türk şiirinde ve gerekse Fuzûlî'nin şiirindeki tesirinden bahsedilmiş, ayrıca "Fuzûlî Külliyyâtı"nın baş sayfalarından bir parça verilmiştir.

Yine İstanbul'da Arap alfabesiyle el yazısı olarak Özbek Türkçesiyle yazılıp fotokopiyle çoğaltılarak kitap haline getirilen *Türkistan Aççıq Haqiqatları*³¹ adlı kitapta da Türk büyükleri - Türkistan veya Türkiye ayrımı yapılmaksızın - verilmiş ve bu cümleden Fuzûlî'nin de "Muhammed Fuzûlî"³² başlığı ile hayatı verilmiştir.

Yukarıda bahsedilen ve bilhassa Türkistan dışında yaşayan Özbeklerin kendi dil ve kültürlerini, yeni nesillere tanıtmak ve öğretmek maksadıyla yazılan her iki eserde de Fuzûlî'den bahsedilmesi, şairin Özbek halkı tarafından ne ölçüde sevildiğinin ve kabûllenildiğinin belki de en güzel delillerindendir.

Biz bu yazımızda umumen Özbek Edebiyatındaki Fuzûlî'nin tesirini incelemeye çalıştık . Fakat Fuzûlî'nin, Türkmen³³, Kazak³⁴, Tatar³⁵ vd. Türk edebi-

²⁹ Ya'qub Xoca, *Til Yoruđı*, Taif 1986, 64 s.

³⁰ a. g. e. s. 123-125.

³¹ Şehabeddin Yesevi İsmail Şeyhoğlı, *Türkistan Aççıq Haqiqatları*, İstanbul 1984, 2. baskı, 173 s.

³² a. g. e. s. 26.

³³ Himmet Biray, *Mahtumkulu Divanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 6.

³⁴ Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 493. ; Abay Kunanbayev, *Şğarmalarının Bir Tomdıq Toliq Jiynağı*, Memlekettik Kórkem Adebiet Baspası, Almatı 1961, s. 59.

yatlarında da tesirleri mutlaka vardır³⁶. Ancak bunları ayrı ayrı ele alıp incelemek gerekmektedir.

Netice olarak Fuzûlî, aslında dil olarak Batı Türkçesiyle yazmasına mukabil bu tesir sahası bakımından bütün Türklüğün ortak sesidir denilebilir.

Özbek Türkçesiyle yazılmış metinlerde geçen bazı kelimeler için lügatçe:

aç- : açmak.

ağır : ağır.

al : al, kırmızı.

al- : almak.

Ancan : Andican şehri.

andağ : öyle.

ara : ara, arasında, içinde.

art- : artmak.

aşır- : ziyade etmek.

at- : atmak.

ayır- : ayırmak.

aylantır- : çevirmek, döndürmek.

bağır : bağır.

bağışla- : bağışlamak.

baq- : bakmak.

bar miken? : var mı acaba?

Bu kitapta Kazak Türklerinin en büyük şairi (akını) olarak kabul edilen Abay, Çağatay Edebiyatının tesiriyle yazdığı bir dördlüğünde şöyle demektedir :

Fuzuliy, Şemsiy, Seyhaliy, Fuzûlî, Şemsî, Seyhalî,

Navaiy, Sağdiy, Firdevsiy, Nevâî, Sa'dî, Firdevsî,

Hoja Hafiz - bu hemmesi Hoca Hâfız - bütün bunlar

Medet ber ya şağiri feriyad. Medet ver ya şâîr-i feryad.

³⁵Kırım Tatar Edebiyatında Fuzûlî tesiri için bk. : *Aşık Umer*, c. 2. Taşkent 1990, s. 5 ; Kazan Tatar Edebiyatı için bk. : *Tatar Edebiyatı Tarihi*, c. 2. Kazan 1985, s. 330.

³⁶ Necmettin Hacıeminoğlu : *Fuzûli*, İstanbul 1984, s. 5-28.

bar : var, mevcut.
 bara bara : gitgide.
 baş al- : başını alıp gitmek.
 bayla- : bağlamak.
 ber- : vermek.
 bile : ile.
 bilen : ile.
 bir : bir.
 birar : herhangi bir.
 birle : ile, birlikte.
 birlen : ile, birlikte.
 bit- : yazmak.
 biz : biz.
 bol- : olmak.
 bul : bu.
 Ceyxun : Ceyhun ırmağı.
 çoğ : köz, ateş.
 çox : çok.
 dé- : söylemek, demek.
 dék : gibi.
 él : halk.
 émdi : şimdi, artık, bundan sonra.
 émes : değil.
 éndi : şimdi, artık.
 ér : er, erkek.
 érdi : idi.
 érdiñ : idin.
 érken : iken, imiş.
 érmiş : imiş.
 érür : -dır / -dir bildirme eki fonksiyonunda.
 ét- : etmek.
 étek : etek.
 eyle- : eylemek, yapmak.
 Fergane : Bugün Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hudutları içerisinde kalan vâdînin umumî adı.
 gözel : güzel.

héç kim : hiç kimse.
 Xoqand : Özbekistan'da bir şehir adı.
 xop : (< Ar. hub) iyi, iyice.
 içre : içinde.
 ikav : ikisi, iki kişi.
 ile : ile.
 incit- : incitmek.
 iste- : istemek, aramak.
 izle- : aramak.
 qamra- : küşatmak, içine alma, içermek.
 qan : kan.
 qan yut- : kan yutmak.
 qaş : 1) Kaş. 2) Karşı.
 qay : nere.
 qayda : nerede.
 kebi : gibi.
 kéçe : gece, dün.
 két- : gitmek.
 qıl- : kılmak.
 qılıç : kılıç.
 kim : ki edatı.
 kir- : girmek.
 köb : çok.
 köker- : göğermek.
 qol : kol, el.
 köñil : gönül.
 köñül : gönül.
 kör- : görmek.
 köter- : kaldırmak.
 köy : (<F.)kûy, sokak.
 köz : göz.
 qozğat- : ayaklandırmak.
 qul : kul.
 kündüz : gündüz.
 quru- : kurumak.
 küt- : beklemek.
 maña : bana.

méniñ : benim.	tart- : çekmek.
miñ : bin.	til- : dilmek.
munça : bu kadar, bunca.	tile- : dilemek.
né : ne, nasıl.	tirik : diri, hayatta.
nét- : ne yapmak.	tök- : dökmek.
neyle- : neylemek, ne yapmak.	tola : dolu.
ol- : olmak.	tupraq : toprak
öl- : ölmek.	tut- : tutmak.
öltür- : öldürmek.	u : o.
oltur- : oturmak.	ul : o.
oñ : sağ (yön).	unut- : unutmak.
orta- / örte- : (mecz.)yanmak, yak- mak.	ur- : vurmak.
oşal : o, uşol.	üzre : üzerinde.
ot : od, ateş.	yâ : yay.
öt- : geçmek.	yaq- : hoşa gitmek.
öz : kendi.	yaqa : yaka.
özge : başka, yabancı.	yalğan : yalan.
saç : saç.	yan : yan.
saç- : saçmak.	yan- : 1) yanmak. 2) dönmek.
sağın- : özlemek, (eski metinlerde) düşünmek.	yañlığ : gibi.
sal- : salmak.	yarıt- : aydınlatmak.
saña : sana.	yay- : yaymak.
sén : sen.	yene : yine, tekrar.
sığ- : sığmak.	yér : yer.
siñ- : sinmek.	yét- : yetmek, ulaşmak, erişmek.
şôx : (< F.) şûh.	yétkiz- : yetiştirmek, ulaştırmak.
sol : sol.	yığla- : ağlamak.
söz : söz.	yıraq : irak, uzak.
şul : şu.	yoq : yok.
süz- : 1) süzmek. 2) yüzmek.	yol : 1) yol. 2) defa.
tañ : tan.	yu : sonu vokalle biten kelimelerden sonra gelen ve edatı, vü.
tap- : bulmak.	yut- : yutmak.

